

SJENOKOŠA

Marijeta RAJKOVIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

1. UVOD

Istražujući tradicijsko gospodarstvo problematika sjenokoše pokazala se kao nužno zasebno tematsko poglavlje zbog svoje velike uloge u životu stanovništva ovih prostora. Naime, tijekom dugih zimskih mjeseci na višim nadmorskim visinama (od studenoga do travnja), nakon što bi snijeg napadao i po nekoliko metara, *blago* je boravilo u zatvorenim prostorijama (najčešće štalama) te je trebalo imati dovoljno sijena za njegovu prehranu. S viših se nadmorskih visina sijeno također prenosilo na mulama i magarcima u Primorje. O važnosti sjenokoše svjedoči i činjenica da su do sedamdesetih godina 20. stoljeća muškarci prekidali sezonske radove (u Slavoniji, zapadnoj Europi), uzimali godišnji odmor i dolazili u Krivi Put da pokose sijeno i spreme ga za zimske mjesece. *Krivi Put nije ni ratarsko ni stočarsko mjesto, u svakoj kući je netko radio ili u šumi, ili u tvornici ili na cesti, poduzeće za ceste, ali za vrijeme košnje ljudi su išli na godišnji odmor i dolazili kući kositi*, istaknuo je uz ostale kazivače i Branko Tomljanović *Ropeta*. Transkontinentalni emigranti, primjerice iz SAD-a ili Kanade, često su za košnju slali novčanu pomoć svojim obiteljima.

Građu za ovaj prilog prikupila sam tehnikom intervjua, u početku polustrukturiranim, a nakon nekoliko kazivača strukturiranim. Kao polazište poslužila su mi pitanja navedena u Upitnici UEA, svezak prvi, tema 20. pod nazivom *Sijeno*. Za temu sjenokoše podatke sam pronašla i u temi 18. *Kose* i 19. *Vodiri*. Kao što je već spomenuto u uvodu za cjelinu *tradicijsko gospodarstvo*, čitavo je područje Krivoga Puta opisano u jednoj upitnici kao *mjesto (selo)* Krivi Put, stoga su podaci ondje geografski i kronološki generalizirani i uglavnom vrlo pojednostavljeni. Iz preslike se vidi da su podaci na Upitnici pod nazivom *Sijeno* vrlo šturi, stoga ću u daljnjem tekstu iz Upitnice navoditi i komparirati samo podatke koje nisam zabilježila na terenu ili one koji se razlikuju od mojih (ponajviše zbog četrdesetogodišnje razlike u vremenu istraživanja). Prilikom istraživanja, Upitnicu za sjenokošu proširila sam i prilagodila krivoputskome području.

Slika 1: Planina; snimila Marijeta Rajković, lipanj 2005.

S obzirom na geografske odlike područja Krivoga Puta, kazivači su navodili tri mjesta košnje, imajući u vidu nadmorsku visinu. Prva je košnja bila u *planini* (sl. 1). Pod pojmom *planina* nazivaju prostor od oko 500 do 600 metara nadmorske visine. (Prema širini, to je otprilike prostor od Šušnja preko Vrataruše, Kosove Buljime, Klaričevca prema Francikovcu, dakle, iznad te linije prema višim nadmorskim visinama).

Nakon što su pokosili ta područja, kosilo se uz naseljena područja (sl. 2), najčešće su to bile skromne oranice (koje su privremeno bile pretvorene u *ledene*) te *međe* (prostor između oranica). Naime, zbog nedostatka odgovarajućega stajskog gnojiva, korištenje zemlje odvijalo se prema tradicijskoj recepturi, ne bi li se od nje dobio maksimum. Tako, primjerice, ako se na komadu zemljišta sadio krumpir, sljedeće su godine tamo sijali žito, a potom ponovno krumpir (tko je imao više domaćih životinja - žito). Nakon tri do četiri godine, zemlja se iscrpi i ne daje dovoljno plodova.¹ Ovisno o količini i kvaliteti zemlje odlučivalo se kada će se neki komad zatravniti. *Kako gdi trevi, neko zatravni za tri, četiri godine, a neko tek nakon pet, šest godina.* Zemlju koja je prazna, odnosno na kojoj raste trava ili na koju su posijali djetelinu, Krivopučani zovu *ledena*.

Slika 2: Livada pokraj okućnice na Alanu; snimila Marijeta Rajković, lipanj 2005.

Nakon završetka košnje u planini, započinjala je košnja na višim nadmorskim visinama, u šumi na Bilu (sl. 3), odnosno *Alijinu* bilu (područje na oko 900 metara nadmorske visine) te na području preko Bila. Najveće površine bile su na *planini*, oko kuća bile su male površine najčešće zasijane djetelinom, dakle najkvalitetnijim sijenom, a površine srednje veličine nalazile su se u šumi na Bilu. Dakako da su površina i lokacija livada ovisile od pojedinih obitelji; tako je netko imao više zemlje oko kuće, a netko na udaljenijim područjima iza Bila. Osim obične trave, kosili su i djetelinu. Milan Blažević *Ivela* iz Mrzloga Dola opisao je košnju u svojoj obitelji: *Kosili smo sjeno i djetelinu. Jako je malo bilo djeteline. Oko kuće, parcele uz oranicu, svaka parcela ili u brdu ima nešto za pokositi okolo. Od 15. do 20. šesti kosili oko kuće, a šumu što smo imali to smo imali gore (misli se na Bilo, op. a.). Jedno sedam kosaca to kosi. Gore se išlo posle prvog sedmog. Ovo se oko kuće spremi, onda se išlo u šumu, jer bi tamo trava kasnije dozrijevala.*

¹ Detaljnije vidi u prilogu o zemljoradnji u ovoj monografiji.

1.1. SIJANJE DJETELINE

Ukoliko se odlučilo sijati djetelinu, ona se sijala kada i žito, ovisno o vremenskim prilikama, a najčešće tijekom travnja.² Ponegdje su istovremeno posijani žito i djetelina: *Posijemo ječam, onda i djetelinu, prve godine bude mala, a druge naraste.*³ No, kako se stanovništvo raseljavalo s ovih prostora, zemlje je bilo sve više, pa se djetelina unatrag četrdesetak godina ponajviše sije sama, no i to ovisi o odluci obitelji: *Sad više sijemo na čistu zemlju, al mi smo lani bacili zajedno sa zobi.*⁴ U prvoj polovici 20. stoljeća, sjeme za djetelinu najčešće se kupovalo u Senju, a sredinom stoljeća u Podbilu u Poljoprivrednoj zadruzi. Nakon zatvaranja Zadruga, sjeme se kupuje u Senju ili nešto rjeđe na sajmovima.⁵ Najčešće sorte djeteline bile su: *graorica, lucerna (ili lucerka) i travulja*. Razna su tumačenja koja je bolja; za neke je primjerice najbolja *lucerna*. *Lucerna je mogla trajati deset godina i više, a crvenu zima baci i nestane.*⁶ Ostali pak smatraju da nije dobra, navodeći: *Lucerka je imala više stabljika. Ljudi su je izbjegavali, jer se djetelina jako teško suši na zemlji.*⁷ Na pitanje koliko dugo posijana djetelina daje plodove, dobivala sam razne odgovore u rasponu od tri do šest godina, no svi su kazivači suglasni da ovisi: *Kako sime trevi!*, te da nakon tri godine djetelina bude *sve slabija*.

Nakon što je djetelina posijana, do košnje više nije bilo posla. No, djeca su imala zadatak nekoliko dana prije košnje ukloniti (*ići brati*) kamenje s livada da kosci ne bi oštetili ili pokidali kosu (željezni dio).

Slika 3: Livada pokraj šume ispod Bila; snimila Marijeta Rajković, lipanj 2005.

2. VRIJEME KOŠNJE

Košnja trave počinjala je ovisno o vremenskim prilikama, nadmorskim visinama i količini *blaga* na Kisaši. Tako sam, primjerice, zabilježila da se trava počinje kositi: 15. lipnja,⁸ za Petrovo 29. lipnja,⁹ prije srpnja¹⁰, *prvo je počinjala 1. 7., a sad nema magaraca da ispasu pa ta trava prvo počne, pa sad kosimo 15. 6, a neki i 1. 6.*¹¹

² Detaljnije o sjetvi žita vidi u prilogu o zemljoradnji u ovoj monografiji. Prije sjetve djeteline, zemlja se nije obrađivala, a tek su poneki kazali da se nakon sjetve zemlja prešla *branjom* ili *drljom*.

³ Milan Prpić *Apel*, Ruža Prpić *Apelova*.

⁴ Jula i Krunoslav Krmpotić *Econjini*.

⁵ O Poljoprivrednoj zadruzi i sajmovima vidi u prilogu Tihane Rubić u ovoj monografiji.

⁶ Milan Prpić *Apel* i Ruža Prpić Jula Krmpotić *Econjina*.

⁷ Milan Blažević *Ivela*.

⁸ Luka Krmpotić *Brnde*, Milan Šojat *Colaš*, Marko Tomljanović *Rilac*.

⁹ Milan Prpić *Apel*.

¹⁰ Branko Tomljanović *Ropeta*.

¹¹ Jula Krmpotić *Econjina*.

No svakako, kao što je već spomenuto, najprije se kosi na nižim predjelima, a zatim na višim. Tako je primjerice na planini (područje Vrataruše, Šušnja, Kosovo Buljime, Klaričevca i Francikovca) vrijeme sjenokoše bilo od 15. lipnja do 15. srpnja, što je i navela većina kazivača.

O vremenskim prilikama, ponajviše sušnim razdobljima, ovisila je i količina trave, kao što se navodi u kazivanju Tome Špalja *Cucina: Oko 23. 6. se počimalo kositi u nižim predjelima, a gore više oko 1. 7. jako je bilo loše. Bilo je godina kad bi jedan kosac cijeli dan kosio, ujutro od 6 uveče do 7 sati, pa ne bi moga 100 kila sena nakositi. Prije su bile jako slabe trave. Kad je uhvatila suša, blago nije imalo šta past.*

Prva se košnja naziva *košnja*, a ta se trava nakon sušenja naziva *sijeno*. Budući da je prostor *planine* bio zajednički, odnosno državni, vrijeme potrebno za košnju sijena ovisilo je o tome koliko je pojedina obitelj imala *blaga* i koliko je sijena trebala. Košnja je trajala dok sva trava na planini nije bila pokošena. Tako je prva košnja mogla trajati i do 15. kolovoza.

Nakon toga kosilo se na višim nadmorskim visinama. Dotle bi narasla nova trava na nižim nadmorskim visinama i kosci su dolazili opet kositi na prostor *planine*. Druga se košnja naziva *otava*. S obzirom na nadmorske visine, postupak košnje se ponavlja, dakle opet se kosi na Bilu. Drugu košnju kazivači još nazivaju i *malom košnjom*, budući da se njome dobije manja količina sijena. *Otava* se najčešće započinjala kositi oko 15. kolovoza, a košnja je trajala do početka rujna. Naravno, opet sve ovisi o vremenskim prilikama, odnosno neprilikama, i o tome kada se završila prva košnja. Tako je Milan Prpić *Apel* rekao da se ponekad *otava* kosi: *Krajem devetog miseca, ako kiša pada prije, a nekad i propadne ako pada kiša stalno.* Učestala kišna razdoblja bila su razlog lošem ili nikakvom sušenju trave, odnosno ako se *uplislivila i strunula* na livadi.

Kazivači su tijekom razgovora ovo područje često uspoređivali s Likom, odnosno tamošnjom košnjom trave i do četiri puta u sezoni, ističući siromaštvo ovoga kraja. *Baš kod nas nisu bile velike košnje, mi smo sve orali i blago bi popaslo, otava je težalica. Težalica je kad se njiva uzore, pa se ove godine sadi krumpir, pa se onda pusti trava, blago je paslo.*¹²

Mnogi kazivači isticali su samo jednu košnju, posebice do šezdesetih godina 20. stoljeća kada su stanovnici imali mnogo *blaga*. *Mi kosimo samo jednom, kaže se košnja, a djetelina se kosi dva puta. Otava se ne kosi jer je nema, to pase stoka.*¹³ Podaci iz UEA također potvrđuju navedeno (dakle šezdesetih godina): *Otava, odnosno sijeno druge košnje je rijetko.*¹⁴ Djetelinu su obično kosili nekoliko dana prije obične trave, dakle već početkom lipnja. Ako su sjeme i vremenske prilike dobri, djetelinu se moglo kositi i tri puta, naveli su kazivači, no to je bilo iznimno.

U razdoblju kada su ovi prostori bili naseljeni, među stanovništvom su postojala nepisana pravila tko kosi koji dio planine. Svatko je kosio *svuju livadu*, unatoč tome što uglavnom nisu bili formalni vlasnici.¹⁵ Nakon raseljavanja stanovništva, preostali kose tek mali dio planine. Tako veliki uzgajivač ovaca Milan Prpić *Apel* danas, kako kaže, sam kosi od *celog sela* (veći dio Mrzloga Dola, op. a.), *jer mora puno bit za zimu.*

3. KOSCI

Kada je došlo vrijeme sjenokoše, muškarci su ostavljali sve ostale poslove i po čitave dane kosili travu. *Cijeli dan bi se kosilo, ujutro od četiri, pet, od izlaska sunca, pa do naveće. Svi su išli kositi, i dečki i starci*

¹² Branko Tomljanović *Ropeta*.

¹³ Milan Blažević *Ivela*.

¹⁴ UEA, Fd 241, br. 1382, tema 20. Sijeno.

¹⁵ Na moje pitanje koji prostor obuhvaća *planina*, kazivači su mi objašnjavali granice *naše* (odnosno *njihove*) planine, i planine od pojedinih obitelji i/ili zaselaka. U početku sam po karti, koju sam nosila sa sobom, crtala granice no ubrzo sam se izgubila u podacima, budući da oznake u prostoru razumiju samo oni i trebao bi poseban rad da se rasvijetli ova tematika.

do 80 godina.¹⁶ Broj kosaca ovisio je o veličini livade. *Ko ima veće livade skupi po 8 do 10 kosaca* (sl. 4),¹⁷ *imamo gdje treba 12 ljudi kositi cijeli dan,*¹⁸ *negdje kose trojca.* Također sam zabilježila da je jedan muškarac sam sve kosio, no to se rijetko događalo, uglavnom na malim parcelama oko kuće i *međama*. Za košnju se ranije *sabiralo* kosce, odnosno muškarci su se međusobno dogovarali tko će kome doći kositi. *Iz sela su se skupljali, pomagalo se jedan drugome. Ja tebi, ti meni! Sve je bilo na dobrovoljnoj bazi. Nije se plaćalo, već se kosilo u zamjenu.*¹⁹ Košnja je organizirana tako da su svaki dan kosili jednoj osobi. Takav se oblik zajedničkog rada nazivao *moba*. Ponekad su neki dolazili pomagati iz pristojnosti, navodili su Krivopučani. Bilo je i slučajeva kada se košnja plaćala, primjerice ako je netko imao manje livada. U obiteljima gdje je bilo više muškaraca, mogli su na sjenokoši ostvariti dodatne izvore prihoda. *Trebam kosca, znala se cijena. Žena je kopala za 10 dinara, a muškarca plati 15 dinara.*²⁰ Stariji gazde koji nisu mogli vraćati košnju ili čiji su sinovi otišli raditi preko oceana, češće su plaćali, a ponekad se kosilo i *nako onom ko je bia star i nemoćan,*²¹ dakle dobrovoljno. Nakon što su se mladi odselili šezdesetih i sedamdesetih godina, a ostali stari stanovnici, također se češće plaćalo, no tada su mlađi članovi obitelji za to slali novac.

Slika 4: Kosci na povratku s košnje iz šume Miškovice; snimio Miroslav Tomljanović Ropeta, sredina 20. stoljeća.
Slika je iz obiteljskog albuma obitelji Tomljanović Ropeta iz Krivoga Puta.

Trava se kosila svaki dan osim nedjeljom. Nedjeljom je bio grijeh raditi, stoga je taj dan bio namijenjen za pomoć udovicama. Njima se besplatno kosilo, ali su kosci zauzvrat morali dobiti hranu za taj dan.

Ovakvi se oblici ručne košnje dolaskom mehanizacije zamjenjuju traktorima i kosilicama. Dakle, od sedamdesetih godina 20. stoljeća često su bili dovoljni jedna osoba i traktor.

3.1. PRIBOR KOSCA

Prilikom odlaska na košnju, svaki je kosac morao nositi svoju kosu (sl. 5), *kleplje* ili *klepce* i *babicu* (za *klepat*, oštriti, željezni dio kose) (sl. 9), zatim *tulac* (vodir) (sl. 7, 7a), rjeđe zvan *tobolac*, u koji bi stavio

¹⁶ Tomljanović Branko Ropeta. Isto su potvrdili svi kazivači.

¹⁷ Mara Krmpotić Brndina.

¹⁸ Milan Blažević Ivela.

¹⁹ Milan Prpić Apel. Isto su potvrdili svi kazivači.

²⁰ Milan Blažević Ivela.

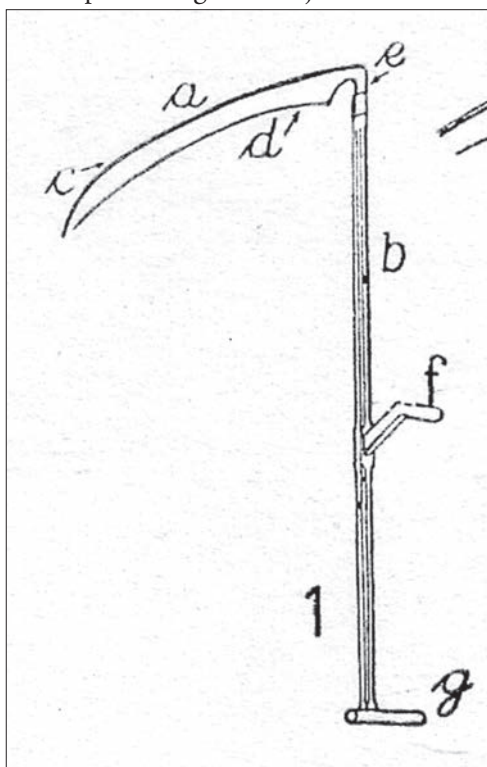
²¹ Ivan Krmpotić Bokula. Isto su potvrdili svi kazivači.

brus, *mazalicu*²² i vodu, a često je pomoću malo trave omotao brus da ne ispadne van. Voda za piće nosila se u *žbanjici* (bačvici od drveta).²³ Kazivači se prisjećaju da bi se voda vrlo brzo popila: *Uvik bi se ostalo bez vode u 2 - 3 sata. Kako se žeđ trpila.*

Osim navedenoga, samo je kazivač Milan Krmpotić *Zekonja* rekao: *Neko ima i ognjilo, željezo neko za kosu nategnut. Ako je kosa bila stučena, onda sa tim nategni kosu.*²⁴

3.1.1. Kosa

Kosa se u cijelosti nazivala *kosom*. Sastoji se od sljedećih dijelova: *kosište* (b) je drveni dio; *kosa* (a) željezni dio; *grivina* ili *peta*²⁵ (e) učvršćuje ta dva dijela pomoću *kajle* (drvenog *uklinka*); *rucanj* (f) desni (drži se u desnoj ruci); *rucanj* (g) (ili *kosište*) lijevi (drži se u lijevoj ruci). Za *rucnje* se još koristilo nazive prvi i drugi ili zadnji.

Slika 5: Preslika iz *Upitnice UEA, svezak 1, tema 18. Kose, str. 79, slika br. 1*

Na području Krivoga Puta kosilo se s nekoliko vrsta kosa. Zabilježila sam nazive: *merkur* (kratka ili kriva kosa), *sivina* i *kovanice*. *Merkur kosa je kraća a šira, a kod nas je pretežno kriva bila, i stoga bi ju nazivali kriva kosa.*²⁶ Takvom se kosom kosila trava i *strnište* (ostaci stabljika od žita koji ostanu nakon žetve).²⁷

Dužom se kosom kosilo na ravnom, a kraćima po šuma- ma, kamenitom zemljištu i ondje gdje je veća trava. Osim geografskim odlikama terena, kosa je morala odgovarati tjelesnoj građi, ponajviše visini kosca: *Polak kosca, ako je kosac mali imaj manje kosište i kosu. Kosište se miri od pazuva pa dole. Ako si viši imaj veću. Svaki čovik je ima svoju kosu.*²⁸

No, naizgled sve iste kose u trgovini zapravo nisu bile jednake i nakon kupnje kose provjeravala se njezina kvaliteta: *S kosom udre sa špicom, onda sluša kakav je zvuk davala. Bilo je koja ne valja, neće ni slamke da odreže, objasnio je Milan Prpić Apel.*

Nisam zabilježila da je neka kosa imala više držaka, odnosno da su ih mijenjali. Razlog tome kazivači su naveli: *Nije to bilo baš lako nasadit, trebalo je biti uštimate, da nije sapeta, odapeta, kosa mora biti saštimana.*²⁹

Prilikom odlaska u košnju, kosci nisu nosili rezervne kose. Kada bi neka pukla, a to se dobrom koscu rijetko događalo, odlazili su kući: *Odi kući, napravi, promini ili kupi*

*drugu, ali svaki je kosac imao po dvi tri kose u kući.*³⁰ Eventualno su znali nositi rezervno kosište, koje je moglo puknuti i slomiti se ako bi se udarilo u kamen ili drvo. Ako se ipak udarilo kosištem o kamen i ono

²² *Mazalica* je komad krpe, starog šešira ili u novije vrijeme spužve pričvršćene za drveni štapić (ili na metalnu šipku namotana guma ili koža - UEA, Fd 241, br. 1382, tema 19. Vodiri). *Mazalica* se umoči u vodu i koristi se za čišćenje kose od ostataka trave. Nakon toga kosa se *brusila* (oštrila).

²³ Sliku *žbanjice* vidi kod Danijele Birt i Matije Dronjića u prilogu o opskrbi vodom u ovoj monografiji.

²⁴ Nitko od kazivača u vrijeme mog istraživanja nije imao *ognjilo* ni taj željezni predmet.

²⁵ Naziv *peta* zabilježen je samo u UEA, Fd 241, br. 1382, tema 18. Kose.

²⁶ Branko Tomljanović *Ropeta*.

²⁷ O žetvi žita vidi više u prilogu o zemljoradnji u ovoj monografiji.

²⁸ Luka Krmpotić Brnde, Milan i Ruža Prpić *Apel*. Isto su potvrdili svi kazivači.

²⁹ Branko Tomljanović *Ropeta*.

³⁰ Milan Prpić *Apel*.

Slika 6: Marko Tomljanović Rilac demonstrira izradu kosišta; snimio Augustin Perić, lipanj 2003.

se jako oštetilo, za to su bila kriva djeca koja nisu detaljno pogledala livadu. Djeca su tada u obrani znala reći da je u međuvremenu *ptica donijela kamen*, no takva im isprika uglavnom nije pomagala.

Gledalo se tko ima bolju kosu i pribor: *Kose su se naručivale iz Mrkonjić Grada, bio je poznati kovač, brusove isto.*³¹ Kose su kupovali u željezarijama u Senju, Brinju i Otočcu, a kazivači napominju da su neke od njih naručivali iz Slovenije, a kovanice iz Bosne. Drveni dio, *kosište* (sl. 6) pojedinci su i sami izrađivali ili kupovali na području Krivoga Puta kod sumještana koji su bili vješti u radu s drvotom.

3.1.2. TULAC

Tulci (sl. 7, 7a) (vodiri) najčešće su bili od drveta i kupovali su se kod Kutarevaca,³² koji su ih nosili i prodavali po okolnim selima. Samo sam u Mrzlobe Dolu zabilježila da ih je otac Milana Blaževića *Ivele* izrađivao za ostale sumještane u prvoj polovici 20. stoljeća: *To je radio samo moj otac, on je imao svoj zaštitni znak, jednu cjevčicu zažari i stavi gore, i to je stavljao i na kosište i sve što je radio.*

Unatoč tome što je teško vremenski precizirati, obrađujući podatke može se pretpostaviti da se ukrašavanju *tulaca* u prvoj polovici 20. stoljeća posvećivala veća pažnja te da je razlog tome bio veći broj kosaca. *Tulci* su ukrašavani tehnikom paljenja (sl. 7), rezbarenja i bojenja. Najčešće su ih ukrašavali sami vlasnici prema osobnom sklonostima, od geometrijskih do figu-

Slika 7: Drveni tulac, ukrašen tehnikom paljenja. Vlasnik Milan Prpić Apel, Mrzli Dol; snimio Augustin Perić, lipanj 2003.

Slika 7a: Neukrašeni tulac; snimio Augustin Perić, lipanj 2003.

³¹ Milan Prpić Apel.

³² Lokalni naziv za Kutarevčane.

rativnih uzoraka. Pojedinci su ih označavali i inicijalima: *Neko metne prva slova svoga imena F P (Frane Prpić) da se zna čiji je.*³³ O važnosti opreme kosca govori i podatak da se ponekad znala ukrasti: *Pravi brus i prave klepce bi ti svako odnio, rijetko je nač dobro. Danas neće niko alata ukrast.*³⁴

Smanjenjem broja kosaca opada i pažnja koja se posvećivala njihovoj opremi. Tako su se često *tulci* kupovali već ukrašeni. S vremenom su se prestali ukrašavati (sl. 7a) i njihov je izgled postao nebitan. Kao tulac koristio se komad lima savinut u oblik *tratura* (lijevka). Poneki su koristili životinjski rog: *Kad se vo' ubije onda se rog odvrne*, kazao je Milan Krmpotić *Zekonja*. U posljednjih dvadesetak godina praksa je jednostavnija: odreže se komad plastične boce, ostrim predmetom probuše dvije rupe kroz koje se provuče konopac te se zaveže oko struka.

Svi ispitani kazivači potvrdili su da je *tulac* bio smješten na boku, na koščevoj desnoj strani, osim u slučajevima kada je osoba bila ljevak, tada je stajao s lijeve strane. Takav je položaj bio nužan kako bi brus bio nadohvat ruke. *Bio je brus i mazalica, brus se moćio kad se kosilo, onda se kad dođe do mravinja (mravinjaka), pa se napravi sloj prljavštine onda se sa mazalicom pomazalo da se skine prljavština.*³⁵ Tulac se oko bokova vezao ili se stavljao na *kaiš* (remen). *Tulac se zatakne u zemlju šiljkom kada se kosac odmara.*³⁶

Kada bi se kosa jako zatupila, trebalo ju je *naklepati* (naoštriti). (sl. 8, 8a). *Neko je klepao bolje neko lošije, onda je davao ovome ko bolje kleplje (...) svaki sebi bi trebao da klepa. Klaplje to je babica i klepac* (sl. 9). *Babica se zabije u zemlju, kosa se nasloni na lakat, a klepcem tučeš po kosi. To se reče klepa kosu.*³⁷

Slika 8: Milan Blažević Ivela demonstrira klepanje kose; snimio Augustin Perić, lipanj 2003.

Slika 8a: Klepanje kose, krupni detalj.

³³ Krunoslav Krmpotić *Econja*.

³⁴ Milan Prpić *Apel*.

³⁵ Milan Blažević *Ivela*.

³⁶ UEA, Fd 241, br. 1382, tema 19. Vodiri.

³⁷ Milan Prpić *Apel*. Isto su potvrdili svi kazivači.

Slika 9. Klepac i babica; snimio Augustin Perić, lipanj 2003.

Slika 10. Oprema kosca (kosa, žbanjica, klepci, babica, brus, tulac). Vlasnik Milan Tomljanović Periša iz Zamalića; snimio Augustin Perić.

4. KOŠNJA

Unatoč tome što je košnja bila dugotrajan i nimalo lagan posao, moji su kazivači vrlo rado govorili o njoj, dapače, s nostalgijom jer na Krivome Putu više nema takvih okupljanja. Zapravo, promatrajući košnju sa stajališta kosaca, možemo reći da je ona društveni događaj na lokalnoj razini.

Kao što je već spomenuto, vrijeme košnje počinjalo je *u zoru, iza rose*, dakle oko 4 ili 5 sati i trajalo dok ne padne mrak, a ljeti najčešće do 22 odnosno 23 sata, a ponekad i do ponoći. Ako je livada bila blizu kuće, kosci su dolazili u manjim grupama (po dvojica, trojica, obično iz obitelji ili susjedstva), a pojedinci su dolazili samostalno. Ako je livada bila udaljenija, za što je trebalo od dva do pet sati hoda, kao primjerice na i preko *Alijina* bila, skupili bi se kod jednoga (ako je bio *zauspūt*), a najčešće kod gazde, te zajedno išli u košnju.

Kosci su počinjali kositi *jedan za drugim, koji je najbolje kosio taj je išao prvi, taj je zva, a najlošiji je išao zadnji oko grmeća* (smijeh).³⁸ Suprotno tome, neki su isticali da su često upravo najsporijega namjerno stavljali naprijed kako bi kosio brže - *ako neće da mu pokose noge* - objasnio je Ivan Krmpotić *Bokula*.

Svi su kazivači naveli da su se muškarci tijekom košnje međusobno natjecali, te da se znalo tko je najbolji kosac ili tko je među boljima u selu. Prvi se kosac hvalio, a ostali su ga zvali najbolji kosac, *kosibaša* ili *kosinbaša*.

Opis natjecanja zrcali se u naraciji: *Onaj koji uzmi svoj vakalj pa ga goni prvi a ostali ostanu (...) kad izbaci druge iz vaklja. Vakalj je kad ja uzmem kosu i svoju špuru gonim, ja kosim sporo, ovaj koji ide iza mene sasiče mi noge i ja moram izić van. E, to je bila sramota. Ima više faktora da ti ide sporo, najvažniji je brus.*³⁹

Kada su jednom kosca prozvali *kosibašom*, tim su ga pohvalnim nazivom oslovljavali i u drugim prilikama za vrijeme muških razgovora. Više je muškaraca moglo istodobno nositi taj naziv. Kosci su uglavnom bili s područja Krivoga Puta i svi su se jako dobro poznavali. Samo sam u jednom slučaju zabilježila da su kosci dolazili i iz Like. Tako je Milan Krmpotić *Zekonja* iz Veljuna kazao: *Al' jesu ovi Ličani vićni kosinbaše. Al' tu kod nas nisu.*

³⁸ Milan Prpić *Apel*.

³⁹ Luka Krmpotić *Brnde*, Milan Krmpotić *Zekonja*, Tomljanović Branko, *Ropeta*.

Unatoč tome što su u ovom kraju visina, snaga i ponajviše krupan izgled poželjne anatomske karakteristike za muškarca, za dobrog kosca važnije su bile druge karakteristike: *Ima ljudi koji su jaki, imaju po 120 kg, a moj čača je imao 60 kg i bolje je kosio od ovoga jakoga. Zna držat kosu, klepat, brusit. Kosa treba da pleše u rukama, ne treba tu snage, a ne kosit na snagu, pa se sav živ satare.*⁴⁰

Razlog zbog kojega su kosci rado pričali o košnji, unatoč tome što je bila naporna i trajala neprekidno i do mjesec dana, upravo je atmosfera koja je vladala tijekom košnje: *Sve je bilo lipo i dobro. Bili smo gladni, goli, bos i veseli. Pivalo je muško i žensko, celi dan kupi, kosi, ali pisma je bila.*⁴¹

Pjevali su se razni *bećarci*, prepričavale anegdote, zbijale šale, a posebice je veselo bilo kada su pjevali sa skupljačicama, djevojkama koje su rastresale, preokretale i skupljale sijeno te donosile hranu: *To je pri-pjevavanje bilo, to bi rekli 'ko koga simpatiše.*

*Oj livado rosna travo, tko po tebi čuva stado,
čuvala ga djevojčica od 17 godinica,* kazao je Tome Špalj *Cucin.*

Pogotovo pivaj kad bi cure dolazile:

*Čuvaj mala stado svoje da ne gazi žito moje,
ako zgazi žito moje platit će ga lice tvoje!*, kazao je Ivan Krmpotić *Bokula.*

Momci su primjerice pjevali:

*Kosim travu rušim rosno cvijeće
Ljubim dragu ona mene neće.*

*Nemoj mala reći da si moja
Možda bi me volila još koja.*

*Nemoj mala kazivati tko je
Poljubio lice bijelo tvoje.*

*Kaži mala koliko si puta
Poljubila mladana regruta.*

*Kaži mala hoćeš ili nećeš
Da baraba ne dolazi đaba.*

*Oj curice kad bi moja bila
Moja bi se želja ispunila.*

*Bećari se ne ženiju mladi
Samo kad im bećarit dojadi.*

*Stani mala na cipele moje
Da ne zebru bele noge tvoje.*⁴²

Djevojke su pjevale:

*Vene travak gde sam s dragim stala
Gde sam mu se krivo zaklinjala.*

⁴⁰ Milan Prpić *Apel.*

⁴¹ Petar Tomljanović *Jukša* iz Matica, Ruža Prpić *Apelova.* Isto su potvrdili svi kazivači.

⁴² Mara Tomljanović *Isanova* rekla mi je najveći broj *bećaraca.*

*Vene travak vene djetelina
Veneš i ti curo materina.*

*Oj livado svakog leta mlada
A ja sada pa više nikada.*

*Mene majka poslala na livadu
Na livadi dragi bio pa me poljubio.*

*Moj dragane tvoj poljubac jedan
Više vrijedi nego drugih sedam.*

*Ljub me dragi usna ti otpala
Kada sam ti u ruke dopala.*

*Ljub me dragi ne štedi me mladu
I moji me ne štede u radu.*

*Moj dragane jesi, nisi,
Oženi se da vidim čiji si.*

*Nemoj dragi da ti žao bude
Kad te moji svatovi probude.⁴³*

Nakon cjelodnevnoga druženja na livadi, neki su jedva čekali da padne mrak, no ne uvijek da bi se odmorili - kroz smijeh su govorili kazivači: *Onda kad pokosi (...) uveče do 10, 11 (...) ko je ima merač na koju onda š njom okolo grmeća. Ko nije, idi doma. A bilo mlado! A mi strikani kljucaj. Reka je jedan stari: Ja kosim i pasem!*, ispričao je Ivan Krmpotić *Bokula*.

A da je noć bila vrijeme za druženje mladih, potvrđuju i drugi bećarci:

*Mjesečina uprla u grane
To je vrijeme za ašikovanje.*

*Mjesečino i ti puno znadeš
Kad me mome dragome odadeš.*

*Zagrli me i poljubi diko
Samo pazi da ne vidi niko.*

*Alaj volim ljubiti u šljiviku
Dole trava gore šljiva plava.*

*Lolo moja četiri su sata
Skidaj ruke sa mojega vrata.⁴⁴*

⁴³ Mara Tomljanović *Isanova*.

⁴⁴ Mara Tomljanović *Isanova*. Osim prilikom košnje, bećarci su se pjevali i u drugim prigodama gdje su se susretali mladi. Više o predbračnom životu mladih bit će u prilogu o svadbenim običajima u drugom svesku ove monografije.

4. 1. HRANA

Tijekom košnji, spremala se *bolja* hrana. Žene su na livadu nosile hranu za četiri obroka. Prvi obrok nazivao se *ručak* (bio je ujutro oko 8 sati), zatim *užina* (oko 12 sati), pa *mala užina* između 16 i 17 sati) i večera (nakon košnje), ako su livade bile udaljene i ako su kosci ondje ostajali spavati. Nerijetko su livade bile udaljene i od dva do pet kilometara.

Mi žene im već u 8 ujutro nosi jelo. Nosi sir, meso, uljušak to je bia ručak. Onda im za užinu nosi meso pečeno, juhu, salate dvi tri, paprika, paradajz, salata, već ko je šta ima. Onda popodne oko četiri sata za malu užinu nosi sir i opet meso pečeno, vino, rakija, kava. Piva je u novije vrijeme, prisjetila se svojih iskustava Anka Krmpotić Bokulina iz Veljuna. Za košnju se kuhao paprikaš, zelje i meso, jela se palenta i kiselina (kiselo mlijeko ili jogurt), no najčešće se peklo janje. Većinom ko ima ovce zakolji janje, onda nije bilo friždera nego čitavo janje stavi u šternju.⁴⁵ Zbog nepostojanja zamrzivača i visokih ljetnih temperatura, nerijetko su se obitelji udruživale prilikom klanja domaćih životinja: Mi zakolji janje onda dili, pa se držalo u šternji, spusti na konop, raspodili. Onda drugi zakolje pa raspodili i tako.⁴⁶

Tek u rijetkim slučajevima, kada je bilo mnogo kosaca, janje se peklo u blizini livade: *Ja znam, kod jednoga išlo se njih dvanaest pa su nosili janje sa sobom i pekli, i piliće. Sve je bilo domaće. U podne je bila pauza za ručak, uvik posli odspavaj dva sata.⁴⁷*

Način transporta hrane vidljiv je iz kazivanja Mare Krmpotić Brndine iz Veljuna: *Uzmi u ruku vile, grablje, zaveži jelo u krp, dio stavi u rusak na rame pa nosi gore, po sat pišice. Posli pokupi suđe pa idi kući. Čekaju prasci trebaš im skuhat, daj blagu.*

Dakako, trebalo je odnijeti hranu, a nerijetko i vodu za desetak ljudi, pa sjećanja na ove poslove i nisu ugodna, kao što se vidi iz kazivanja Anke Krmpotić Bokuline: *Ajme meni! To se ne volim ni sitit. Donesi ručak, već moraš ić nosit drugo (...) a otkidalo je ramena. Često je udaljenost bila tolika (primjerice dva sata hoda tamo i nazad) da dok bi se jedna žena vratila, druga je već morala krenuti nositi sljedeći obrok, odnosno čim je odnesen jedan obrok, već se počinjao spremati drugi, a moralo je bit gotovo da doneseš gore na vrime.⁴⁸ Taj je posao bilo lako organizirati dok su obitelji bile mnogočlane i kada je bilo nekoliko žena i djevojaka u jednoj obitelji, no raspadom zadružnoga načina stanovanja sav je teret padao na jednu ženu. U takvim slučajevima, žene su jedna drugoj priskakale u pomoć. Dakako, za vrijeme košnje, žene su obavljale i sve ostale poslove oko domaćih životinja, organizacije domaćinstva i brige oko djece.*

Hranu je najčešće nosila gazdarica, dok su mlađe žene obavljale ostale poslove. No budući da je bilo teško čitav dan propješačiti, žene su se izmjenjivale. Djevojke bi jedva dočekale svoj red jer im je to bila prilika da vide mladića koji im se sviđao. Tako su kazivačice u šali prepričavale: *A imala ti je tu jedna ženska kosce, pa veli kćeri koja je bila za udaju:*

*Ajde kćeri da nosiš ručak koscima!, a ona njoj:
Nije meni majko do tvojih kosaca,
već je meni do mojih prosaca!⁴⁹*

Ako su isti dan završili s košnjom, kosci su večerali u selu ili, kako su mnogi navodili, odlazili vlastitoj kući na večeru, posebice ako je obitelj kod koje se kosilo bila siromašna. *Ako sam dela kod vas i pojea u četiri sata, iša sam svojoj kući na večeru. Odma sa košnje idi kući.⁵⁰ Ako je livada bila velika ili ako je bilo nekoliko njih u blizini, a bile su udaljene i više od dva sata hoda, kosci su pravili *pojatu* (od drveta privremenu nadstrešnicu) te noćili ondje dok sve ne pokose.*

⁴⁵ Mara Krmpotić Brndina. Isto su potvrdili svi kazivači.

⁴⁶ Milan i Ruža Prpić *Apelovi*.

⁴⁷ Milan i Ruža Prpić *Apelovi*.

⁴⁸ Mira Tomljanović i Branko Tomljanović *Ropeta*.

⁴⁹ Jula Krmpotić *Econjina*.

⁵⁰ Luka Krmpotić *Brnde*, Nada Šojat *Valina*, Mara Tomljanović *Isanova*.

5. SKUPLJANJE SIJENA

Ukoliko je obitelj bila brojna, što je bilo češće tijekom zadružnoga načina života,⁵¹ poslovi oko sjenokoše bili su organizirani tako da su svi slobodni ukućani radili na livadi. Oni su *mišali seno*, okretali *vaklje*, a poslije su *kupili seno*.

Tijekom košnje, trava se spontano *zbija u red* (slaže u redove) odnosno *vaklje*. *Kad s kosom kosiš onda zbijaš travu, i kažeš prvi vakalj prođeš, pa drugi vratiš i zbiješ sve u jednu vrpku.*⁵² Da bi se trava bolje i brže osušila, bilo je potrebno *razbacat vakalj*. *Najbolje odma za koscom razbacat, pa odi drugi, treći dan pa preokreći, a se to sporo sušilo.*⁵³ Tko god je imao vremena, razbacivao je sijeno. Vremenske prilike i kvaliteta trave uvjetovali su koliko puta će se *privraćat* (okretati) sijeno. *Ako je lipi dan okreni ga jednom, ako je vlažnije i oblačnije dva, tri puta. I onda di je travulja* (mlada i niska trava, op. a.), *ona se brzo sušila, a ako je velika oni vati, to je zlo, ona se dugo sušila.*⁵⁴ Što je trave bilo više, više je oko nje bilo posla. Ona se trebala *privraćat/okrićat* i *mišat* da se bolje i brže osuši. Ti se poslovi obavljaju pomoću *vila* i s *rozgama*.⁵⁵ Budući da su za vrijeme preokretanja i sakupljanja sijena muškarci uglavnom kosili drugo sijeno, te su poslove uglavnom obavljale djevojke, o čemu su spjevale stihove:

*Kad se kosi da sam kod kosaca,
kad se kupi da sam kod janjaca.*⁵⁶

Obična se trava sušila na zemlji. Za djetelinu *mećale se brklje, kad se osuši onda je lipo zeleno. Ako je sušiš na zemlji i kad okrićeš, ono otpadne i ostane samo paličina* (stabljika), *listići otpadnu*, objasnili su Milan i Ruža Prpić *Apelovi*.

Nakon što se pokosi djetelina, jedan dan odstoji na zemlji na *brkljama*, a drugi dan se na livadi *napravi stožinu* (stup), *pa na nju stavi paroške ne* (one, op.a.), *odrezane grane do kraja. Rašljice od dna do vrva. Napravi se kao male borove. Napravi, pa se ditelina na tom suši*⁵⁷ ili se *odsiče drvo, cijela grana i zabije u zemlju.*⁵⁸ Najbolje *brklje* bile su od jele, jasena i mladoga bora.

Ovisno o temperaturi, sijeno se najčešće sušilo dva dana, a djetelina malo duže. *Ona se duže sušila, jer se znala povratit 2-3 dana, 3-4, kako kad. Ovi ledinci mi zovemo zemlju koja nije orana ona se manje suši.*⁵⁹ Ni trava ni djetelina ne smiju se presušiti, a ponekad su se, ako je bilo kišovito vrijeme, znali sušiti i do dvadesetak dana. U takvim ih je slučajevima trebalo ići okretati da se ne *uplislivi*. Ako bi se pogoršala kvaliteta sijena, blago nije htjelo jesti, stoga se poboljšavao okus: *Ako nije pravo suva, uzmemo soli i posolimo. Da se ne pokvari i blago bi ga slađe jelo.*⁶⁰ Sijeno se također može soliti tijekom razbacivanja i prilikom spremanja za zimu.

Nakon što se sijeno osušilo, svi su ga ukućani pomoću vila, rozgi i grablja *skupljali* s livade te *sadivali u stoščice* i *plastove* (sl. 11). *Plast* se ponajviše radio na livadi i u njemu je sijeno bilo privremeno. Nazivao se *dite od stoga* upravo zato što u sredini nije imao *stožinu*.⁶¹

⁵¹ Više o zadružnom načinu života vidi u prilogu Milane Černelić u drugom svesku ove monografije.

⁵² Milan Prpić *Apel*. Isto su potvrdili svi kazivači.

⁵³ Milan Krmpotić *Zekonja*. Isto su potvrdili svi kazivači.

⁵⁴ Luka Krmpotić *Brnde*.

⁵⁵ Slike *vila*, *rozgi* i grabljica vidi u prilogu o zemljoradnji.

⁵⁶ Tome Špalj *Cucin*.

⁵⁷ Milan Krmpotić *Zekonja*.

⁵⁸ Milan i Ruža Prpić *Apelovi*, Milan Blažević *Ivela*.

⁵⁹ Jula i Krunoslav Krmpotić *Econjini*.

⁶⁰ Milan Prpić *Apel*.

⁶¹ UEA, Fd 241, br. 1382, tema 20. Sijeno.

Izgled *plasta* vjerno je opisan u kazivanju Luke Krmpotića: *Kao jedna hrpica, kao stožinica mala, natrpaj seno al nema u sredini stupa, stožine. Stavljaj okolo, okolo, onda kad dođeš do gore više puta prođi (vilama ili rozgama, op. a.), da kad pada kiša pada dole. Velimo završit plašt. Na zemlju se ne stavlja niš, jedino ako će stajat tako duže od par dana. Stoji kako ko može dobit blago da doveze, vozilo se na voli, di je bliže i prenašaj na nim dragaćama (...) dragače napravi... vako sastrane dva velika drveta i na njima poprečne letvice, daske jedna do druge na udaljenosti 20-30 centimetara, da seno ne propane. I onda sa strane uzmemo ja i on il već ko bia i nosimo. To je dugačko negdi 2 metra. To koristiš ako je negdi blizu, ako je dalje onda ideš s koli.*

Slika 11: Plast sijena; snimila Marijeta Rajković, lipanj 2005.

Slika 12: Sijeno na kolima, stog i priprema za stog u okućnici; snimio Augustin Perić, lipanj 2003.

Koliko dugo je sijeno stajalo u *stočićima* ili *plastovima* ovisilo je o tome jesu li ga Krivopučani imali s čime transportirati do kuće. Sijeno se moglo prevoziti na kolima s konjima ili volovima, ovisno tko je što imao;⁶² zatim na magarcu ili muli i samaru, a također se moglo zavezati u balu i donijeti ručno. Na

⁶² Detaljnije vidi u prilogu o stočarstvu kod M. Rajković, te u prilogu o transportu kod D. Birt u ovoj monografiji.

ove prilike su, osim imovinskih, velik utjecaj imale geografske odlike terena i udaljenost livade od kuće. Do manjih livada, primjerice kroz šumu, nisu mogla proći kola i tegleće životinje, nego isključivo jedna životinja. S bližih se livada moglo manje količine sijena prenositi i ljudskom snagom.

'Ko je imao svoju zapregu, taj je odmah dovezao kući, u kolici, kazao je Milan Prpić Apel te objasnio opremu kola za potrebe prijevoza sijena: Škale imali na koli, stave se na kola i tovariš. Škale se stave na ručice, sa strane, imaš špangele sveže se sa lanci.⁶³ To se vezalo u bale, konopom, tri konopa, na voz morate staviti žrdinu, komad drveta dugačak koliko i voz i nategnuti da drži seno, a ispod toga grane da se poveže.⁶⁴ U početku su bila željezna kola, kasnije gumenjaci, kad ih je "Tomo Vinković" počeo proizvoditi, a naposljetku traktori. Unatrag dvadesetak godina, sijeno se balira, odnosno slaže u hrpe i povezuje užetom pomoću balirke (sprava koja se stavlja na traktor).

Ostatke sijena također se *bacilo na kola, to se kaže brime, a u Podgorju je običaj da su žene nosile u plah-tama*, kazao je Branko Tomljanović Ropeta.

Nakon što je sijeno dovezeno kući, *mećalo se u pod* (prostor pod krovom), *više* (iznad) *blaga*. *Odozgo odma rušiš doli blagu. Ono što nije stalo u pod, mećalo se u stog.*⁶⁵

Slika 13: Istovar sijena u Francikovcu kod obitelji Prpić Nikolčinih; snimila M. Rajković, lipanj 2005.

U *podu* se sijeno gazilo da što više stane. Ostatak sijena spremao se najprije u manje, a zatim u veće stogove. Tehnika *sadivanja* stoga zrcali se u sljedećem kazivanju: *Bila je stožina, visoko do 6 m zavisila. Zabilo se u zemlju, stavila se gredica odozdo, na gredice tanki komadi drveta, onda granje da bude odignuto od zemlje, da nije na zemlji golaj (...). Te grane dolje budi najviše jedno pola metra. Onda se slaže sijeno oko tog stupa zvanog stožina (...). Stožina je ravan, ima rašlje skroz do gore na okruglo da ne pada sijeno do zemlje, da ne vlaži sijeno. Neki su znali na vrh metnut slame, vijenac (sl. 15), neki lim, onda se na to objesi jedna veća grana koja ima kuku, da se zahvati (...). te rašlje idu prema gore. Stogove nismo pokrivali s ničim, ne smeta kiša, samo pokisne tanki sloj izvana.⁶⁶ Oko stožine najčešće su se stavljalje bukove grede, uglavnom četiri komada, a zatim na njih granje (sl. 14). U današnje vrijeme na terenu se nailazi na stog sijena prekriven manjom ceradom ili čvrstim najlonom, koji se ranije nisu koristili zbog visoke cijene ili nepostojanja materijala. Nakon što se potrošilo sijeno iz *pada*, ono se iz zimskih stogova premještalo na *pod* u štalu.*

⁶³ Detaljnije vidi u prilogu o transportu kod D. Birt u ovoj monografiji.

⁶⁴ Branko Tomljanović Ropeta.

⁶⁵ Tomljanović Branko Ropeta. Isto su potvrdili svi kazivači.

⁶⁶ Milan Blažević, Ivela.

Zimski stogovi smješteni su uz štalu ili što bliže njoj: *Sadivaj stog bliže štale, kako ko ima mjesta* (sl. 12).⁶⁷ Danas sijena ima dovoljno i koristi se dugo u proljeće i ranu jesen, odnosno tijekom sunčanoga razdoblja koristi se izravno iz stoga (sl. 16).

IZVOR

Upitnice Etnološkog atlasa (UEA), svezak I, teme br.: 20. *Sijanje*, 18. *Kose*, 19. *Vodiri*; Arhiv Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet u Zagrebu.

Slika 14: Stožina, *priprema greda za sadivanje stoga*; snimila Marijeta Rajković, lipanj 2005.

Slika 16: *Korištenje sijena iz stoga*; snimio Augustin Perić, lipanj 2005.

Slika 15: *Vijenac na vrhu stoga*; snimila Marijeta Rajković, lipanj 2005.

⁶⁷ Mara Krmpotić Brndina, Milan Krmpotić Zekonja.